

ש"י עגנון: קורות בתינו. שוקן, תשל"ט, 1979. 196 עמ' ונספחים.

הוא האריך ימים למעלה ממאה שנה. (---) שלוש שנים קודם פטירתו הניח את מלאכתו (---) היה משחק עם בניהם הקטנים של נכדיו. פעמים שהיה משחק עמם במחבואים ודרך משחק זה כך הוא, כשתינוק מחפש את חבירו ואינו מוצאו הרי הוא קורא קוקו כדי להזכיר עצמו לפניו היכן הוא. היה דודנו ר' שלום מגביה ראשו כלפי מעלה וקורא קוקו, כדי להזכיר עצמו לפניו יתברך שעדיין הוא חי, שכבר תקף עליו עולמו וביקש לפוש. פעם אחת נזכר בו הקב"ה ונטלו מן העולם.

ש"י עגנון, קורות בתינו פרשה זו לא נכתבה אלא כדי להדרש, שנאמר: דרוש וקבל שכר. יש אמרים שדודנו אינו אלא אותו סופר שחלקו עליו בניהם של נכדיו אם חי הוא אם מת, וביותר נחלקו מי הוא הקורא קוקו ומי הוא שמקריאים כנגדו. במה לא נחלקו, שהיה משחק במחבואים.

קורות בתינו לעגנון הוא ספר מעורר עניין ב" עיקר כספר לחיפוש מקבילות ליצירותיו היותר חשובות של עגנון. כלי ספק ימצא תיקונו בתיאטרון הלאומי במסגרת הבע"שטסטר אותו הוא מבקש. לחלקו הארי של הסיפור שלוקט לספר האחרון שיצא מספר המחבר בחייו, האש והעצים" (1962), גדרשה הביקורת, ובעיקר מחקרו של דן לאור עוסק בו בהרחבה ובאמנות. "קורות בתינו" הוא מעין ה" סידרה "שורשים" של ר' שמואל יוסף ברבי שלום מרדכי הלוי טשאטשקיס, בו הוא משחזר את תולדותיה הברדיות של משפחת בית אבותו בקנאות דקדקנית. אמנם שיקע המחבר ביצירתו מאמצים לא מבוטלים כדי ליצור אפקטים אותנטיים בעיקר על ידי הטמעת חומרים היסטוריים וגיאולוגיים של ממש, אבל הללו מהווים מסגרת רופפת לאמנותו המחושבת של עגנון, שמספרו מעדיף בדרך כלל להסתפק ב" תפקיד, המפת"ק" בלבד.

עיקר הספר הוא לקט של מקורות יהודיים, הקרוי בים לסיפור העממי, ובחלקם מקורות שהם פופולריים וציה של מחקרים אקדמיים. את כולם בולע ומבליע המחבר, פעמים על קרבם וזכריהם, ומשעבדם ל" מגמות היצירה ולמניניה, שאינם רק פרי המגנול מניה שלו ולא רק פרי שאיפת ההנצחה שמצאה את היוזקה לאחר השואה, אבות כאלה היו לנו", אלא ביטוי נוסף לדחפי הכינוס של עגנון, כפי שהם מר צאים את ביטויים בילקוטיו השונים, כגון "ספר סופר וסופר", ולאפשרות המישור המיוחדות במינו לסיפור התולדות בעל האופי הבאלאדי.

עגנון צבר סיפורים ואנקדוטות שיש להם כוונה סטרוקטוראליסטית-פסיכולוגית, ושאת חלקם הצליח ל" הפנים כמבטאים את מערכת הערכים האסתטיים ו" המורליים שלו.

דוקא מפני שחלק מן האנקדוטות נותר בגדר חומרי גלם שלא עברו תהליכים של סינתזה אומנותית, ניתן לעקוב אחר מקבילות ביצירתו, המשקפות מעברים מתנבים לצורות ולסוגים ספרותיים. אין די בהערכת כוחו ותולדותיו של הספר בדחפים מסחריים הקשרים בחלוקה הגיונית או צורמת של היצירות, חלקיהן וחלקיקיהן שהותיר עגנון בעזבונו. גם אין לתלות את הערכתו של "קורות בתינו" באופנת ה" ביקורת האנטי-עגנונית המבטאת בדרך כלל חישוף של תיסכול שהיה מאז ומתמיד נחלתו של הקורא הגורמטיבי ב"זמננו, שנאלץ לקרוא עגנון.

הסיפור הראשון שבספר, "הירחמאלים", ברובו מוגיע וממתק. לקראת סופו, כאשר חומרי מתאר גנים ומתמשים, הוא צובר את איכותו של סיפור עגנוני אופייני. אף זהו סיפור גיאולוגי המספר קטע מתוך תולדותיה של משפחה. ניתן לעמוד ביצירה על דיאלקטיקה של ריאליה ואגדה; הלום ושברו הבאים לידי ביטוי הריף יותר ב"קורות בתינו" עצמו. אחת מהתחבולות החביבות על המחבר הוא לזמן הנמקות ריאליסטיות, כמעט ציניות, להנהגות המר פתיות השונות של הגיבורים ומלוויהם. המספר כאילו מצביע על האינטרסים האנושיים המפעמים במעשיהם של צדיקי עולם. בפרק ה' מוצא הרב ר' ירחמאל, "קורת רוח מבתי", מפני שהוא מפרש את שמחתה "שהעבירה את אבלה על אמה מפני קדושת השבת, והוא לא ידע שלא השבת גרם, שמחתה על בנה גרמה". וכן בעמוד 13 החתן שוקד על כל צרכיו של חותנו ר' ירחמאל, אך משהוא נשאל לפרש טרחתו הוא מסתירה באינטרסנטיות - לזכות בשיריים של הפרנס.

סיפור מוגיע וממתק

אבל האמת הפוכה: החתן הוא צדיק המחפה על צדיקותו כטובה הנאה, ואף עגנון עצמו נוקט פעמים רבות בתכסיס דומה: הוא מניח לנו לתפוס אותו בקלקלתו, אף שבאמת הוא פועל מתוך שלחיות שיש בה תסביך משיחי המלצג באופן פארודי. פעמים שעגנון מצנן את המקורות האגדיים ומקטין את המרחק המיתי, אך התוצאה הפוכה: הוא מגדיל תורה ומאדירה, כמו באנקדוטה המופיעה בפרק כ"ב המספרת על בקיאותו והריפותו של אברהם יעקב בתורה, נער שטרם הגיע ל"ב.

פעם אחת עמד רבו מאחורי הווילון ושמע הפשיל את הווילון לאחוריו ואמר לו מנין לך זה? אמר לו, כך מפין שמעתיים. אמר לו, מפי לא שמעת אבל הסברתן יפה."

אנקדוטה זו נשענת על אגדה מפורסמת המופיעה בחלמוד בבלי (מנחות כ"ט), והמספרת על משה רבינו שעלה למרום ומצא את ר' עקיבא דורש לפני תלמידיו, ולא הבין משה מהו סה. שמע משה את תלמידיו של ר' עקיבא שואלים: מנין לך? אמר להם: הלכה למשה מסיני. כיוון שכך נחה דעתו, וכי מבחינת הלכה המוסרי עולה האנקדוטה של עגנון על האגדה התלמודית. שכן, התלמיד משקר שלא לעצור את הרב, הרב הוא איש אמת ואינו נכנע

רישום דוד לוי (C)

לחנופה. ועם זאת הוא מודה - ,אבל הסברתן יפה". את המגמות הבולטות ב"ירחמאלים" היא להוליך את המופלא שבסיפור בתוך מציאות חברתית-היסטורית. החשבונות הנפחלים שיש לעגנון עם מוסד ה" פרנסות, מסייעים בידו מראשה הסיפור שלא להת" רומם ולרתף מייד בתחום הלגנדרני. הוא כמו מנסה לשמור על מסגרת של סיפור-משפחה העוסק בחיי יומ-יום של הבית היהודי. עיקר העלילה סובב על ציר של לידות, חתנים וכלות, מתוך הקבלתם של תאי המשפחה.

הוא מנסה לשכנע באופן די מלאכותי, שהכל מתפרש מן התורה ואפילו בכיה של תינוק, היינו: גם זוטות היום עשויות לצבור תוכן אי-סופי, אם לכל פירור של מציאות יש סמך מה מן התורה. על אף האמצעים, שנעזרו לבלימת האגדה, הולך ר' מחגבר המימד הפייטני האומנותי בתוך חיי ה" משפחה, וזאת בעיקר בזכותו של הנער דניאל, עמו מודתה המספר המשוך אחר התרומים של זדותו רחל. ,אחד היה דניאל בן בתו של הרב ירחמאל האחרון שהיה משונה מרוב הירחמאלים. במער שיו היה דומה לכלם, לומד תורה ושוקד על

תלמודו, אבל רעיניו מושכים אותו למרחקי מרחקים שאין לכל אדם תפיסה בהם אלא בחלומות בחזיונות לילה". עגנון תורו ומשקע בסיפור נושאים הקשורים באגדות עשרת השבטים, בבני משה, במיתוס גן העדן, במיטב השמים הנפתחים. כל זאת בתוך המתחים הסמויים בביתה של משפחת האבות: ,אמרה רחל לדינה, וכי לא היה יפה יותר אילו נתן אבא את בתיה למרדכי. אמרה דינה לאחותה, שתקי רחל שתקי". השיירים המופיעים בספר, והמכונים ,הסיפור בית זקני, בית וכליו" מקימם כנראה כנספח לספר ,הדום וכסא". הכותרת של פרק א' ל"הדום וכסא" נקראת ,הבית והכלים". אך תוכן הפרק שונה, את הפרק ,בית זקני, הבית וכליו" יש להקביל לתיאור בית זקנו של עגנון כפי שהוא מופיע בפרשה שלישית של ,הדום וכסא" הנקראת ,ימי ילדותי".

העיסוק, המרתק כל חוקר של סיפורי משפחה ש" בהם מושקעים אלמנטים מתורניים בעלי גוון מיתי, מעשה או אמיתי (יש המסווגים זאת כסאגות), הוא המעקב אחר התלכידים המגבלים את האנקדוטות והמספר; אישיותו המשתקפת, תיפקודיו המשתנים,

כבואותיו המוחזרות והגדלו האופייניים, כפי שהדגים זאת דן מירון במבואו לרומאן ,מרים" לברדיצ'בסקי או במאמרו הנזכר של דן לאור על 'קורות בתינו'. אינני מתעכב על כל אותם פלאי-פלאים רתוקים שבספר, אלא על פרשיה אחת, והיא, דרכי שלובו של המעשה ברבי יוסף דילה רינה כחלק מן הגניא" לוגיה של עגנון, אישיותו ויצירתו, לרבות הפרשנות שעגנון העניק לסיפור והשגותיו של עגנון על פרשנותו שלו. עגנון עסק בנושא דילה רינה עוד כשהיה בביטשטש (ראה דב סדן: ,שנה ראשונה") וחזר והזכירו ב"סיפור פשוט" ב"קורות בתינו", הוא מגיע מתוך נימה עליזה, סמי-אירונית, תוך גלגולי השמואלים והיוספים לצפת של תקופת האר"י, תוך הפגנת שליטה במקורות הידועים של תקופת האר"י, ובמחקרים שנכתבו עליהם, ושאת הפולמוס עמם הוא מבליע בטקסט. ,המעתיק", המספר, מגלה את אוננו שוקנו ר' יוסף הגיע לצפת סמוך לפני פטירת האר"י ז"ל והכיר את ,האר"י החי פנים אל פנים", מטבע זו ,האר"י החי", חזר עליה עגנון גם בעמוד הבא. נראה שעגנון מהדהד כאן את המימרא ה" תלמודית, ,שוב הכלב החי מהאר"י המת".

ההידוד הזה משתור בתוך הנימה המבודחת ה" שורה בטקסט, וגם מתוך כך ניתן להעריך מה מש" מעות הפנים שגילה, ,זקננו" ברמזיו של האר"י שכתוצאה מהם ירד מן הארץ. יחסו האמביוולנטי של עגנון לקבלה ולהסידות שב ומתגלה לגילויים של הקבלה המעשית מתייחס עגנון בבוז ממש כמו עגנון בתחומים האנרכיסטים והאנטי-נומיסטיים מסר בכת. אין להציג את עמדותיו כחופפות את עמדות של משכיל, ההופך את הספרות הקשורה באר"י ר תלמידיו לחוכא. הסקנות והמתחיות של עגנון בנר שאי הגאולה היא עמוקה ורצינית. בפרק כ"ז של הסיפור, המכותר בכותרת ,ציצת נובל צבי", שהוא אף שם ספרו של ששפורטס, הלוחם הגדול שבבתי צבי, מציין המספר שזקנו ר' דוב היה בין הטועים אחר שבתי צבי.

ולמה הזכרתי את מעשה זקנו עליו השלום שאינו לא לכבודו ולא לכבוד משפחת בית אבר תיו, ללמד כמה גדולה תשוקתם של ישראל להנאל שאפילו טעות של נאולה הטעתה אדם מיושב כזקנו לרוץ אחריה. ומה טעות של גאר לה כך, הנאולה עצמה על אחת כמה וכמה, שכל ישראל ירצו לקראת משיח צדקנו.

קל לטעות בעגנון, ולהציגו כאחד ממחריביה של היהדות. אין כאן המקום לתזר לאותו פולמוס בלתי גלאה על סוג דתייתו של עגנון. עד עתה טרם מוצה איפיונה של האירוניה לסוגיה ביצירת עגנון: אין תיאור מקיף של הביטויים האומנותיים של דחפיו האנטינומיסטיים כמו זיקתו לנושא ההלכה האוטופית; ההלכה שמלפני מתן תורה, להלכות שמשח למד מסור

שמואל יוסף עגנון

מעריב

וכת-דיליה

עמוד 31

עני הכסא, לאהדתו למימדים פופולאריים בנצרות, לנהייתו אחר נושא האשה ה"נכרייה", ולהפיכתו ל"ללימוטיב ב"קורות בתינו"; למשיכתו אחר ד"ר קנאבינהוט, האנרכיסט הנזכר ב"סיפור פשוט" וב"אורח נטה ללון"; לזיקתו של עגנון למיתוסים אליים (עידו ועינים), ו"שבועת אמונים"; להימשכותו אחר הספר "המדת הימים", ומודעותו לפולמוס החוקים רים על שבתאותו של מחבר הספר, או לפרשנותו להיסטוריה של העמים השמיים ב"הדום וכסא". הנושא של יוסף הצדיק ואשת פוטיספר הוא אבן פינה ב"קורות בתינו", כמו המוטיב המתגלגל בצ" ציותו של נתן צוציחא, הקשור באגדות על הסיפור הראשון. גם הסיפור בר' יוסף דילה רינה משתזר במתרוזות זו, שהרי היה מביא אצלו כל לילה את אשת מלך יוון.

מעשה גדול ונורא

כמעשה אמנותו, הבלתי בדויה של עגנון, ש"קונטרסו כביכול איננו אלא העתקה, כך כבר נהג זקנו, ר' יוסף, "שהעתיק מכתב יד ישן נושן, שהעתיקוהו מקונטרס ישן ומיושן (— —) מכתובת יד הרב יהודה מאיר ד"ל, תלמידו של רבי יוסף דילה רינה".

המספר טוען שבעצם שיטתו, שיטת קיצור הקונטרס, יש עומק מיוחד במינו, הגבול בין המעתיק, זקנו ר' יוסף, ובין המספר, מטושטש. לא ברור מי הוא המקצר, אבל הקיצור הוא כנראה סוג מיוחד של גיבוש, וכל חיבה שיצאה מתחת ידו של הכותב תוכה רצוף סודות נוראים ונפלאים.

עגנון נוקט עמדה מקורית ומפתיעה בפרק י"ד, "פירוש הקונטרס", בו הוא מציע הסבר לסיבה ש"הניעה את זקנו ר' יוסף לחזור ולפרסם את הקונטרס הישן והנשכח. הפתרון שאותו הוא מביא בשם, "אח" רים", הוא שהסיפור איננו אלא סיפור סאטירי אליגורי כנגד, השר המרומם כבוד האדון יוסף נשיא. הוא מבסס את הפענוח הספרותי הזה על עובדות היסטוריות, כגון שלאשתו של דון יוסף קראו בשם רינה, ושהסיפור אינו אלא מחאה כנגד פגיעתו של הפרנס בנכסיו המשפחה ובאי"מילוי התחייבויותיו, עובדות שלחלקן יש ביסוס היסטורי.

למעשה, מצטרף בכך דון יוסף נשיא לדמויותיהם של גואלים מפוקפקים, מלאי כוונות טובות, שבסופו של דבר המיטו חורבן במקום להביא תועה (והשווה לדמותו של רח' אחיעזר בסיפור "עגנון").

האפשרות שעגנון מצביע עליה, שימוש בסיפור עממי או באגדה ידועה כדי לבקר דמות פוליטית אקטואלית, היא צורת ביטוי הידועה ליהודים שהיו תחת עול הצנזורה. עם זאת, ממשיך עגנון למצות אפשרויות הגלומות בצבא יוספיו. הפרק המרכזי בפר" שה נקרא בשם "יוסף יוסף". הוא חוזר ומחיל את הנושא של החרדה להבאת הגאולה על המעתיק עצמו, זקנו יוסף, ומהדק את הקשר בין "זקנו" לדילה רינה ולדון יוסף נשיא. התלכיד הזה מחיל ממילא על שמואל יוסף עגנון הנוקט עמדה של מספר מתערב ומעריך את מעשהו של זקנו ר' יוסף.

מכאן אנו למדים עד כמה נרתע וסלד עגנון מן הניוון של היהדות המתבטא בשמות ובצירופים. אפילו מימרה תלמודית שמתבעה היא מאבות הביטוי של תורת הסוד, עגנון מחזירה לפשט שהוא דרש לגבי המימד המסתורי התלמודי שמתוכו היא עלתה. כך הוא נוהג לגבי הכותרת, "הקבלית" של הספר, "אילות השדה", המופיעה בתחילת כל נושא צפת. הוא חוזר ומשתמש בה, בדרך של מטאפורה ככותרת לספרו של זקנו ר' יוסף שדבק בפשט. עגנון שב ומצביע על מערכת הערכים והתרבויות היהודיות ה"מועדפות על ידו. יש לציין שגם במערכת הפשט, הטוהר והצניעות כפי שהיא מועלית על ידי עגנון, יש כוח מיסטי.

אלא שעגנון איננו מותיר את סיפור ר' יוסף דילה רינה כדברי "האומרים", שהוא אינו אלא משל לדון יוסף נשיא. הכוחות שמהפכים את המסקנה הזו מורכבים הם ומבטאים את התגברותו של המימד האירציונלי החוזר ותובע את ליטרת הדמיון היצר שלו. כבר בשעת כתיבת הקונטרס לא היה זקנו שלם עם עצמו, שמא מתוך שנאה הוא עושה, שהיה בלבו של האדון השר מפני שירד האדון השר לתוך נכסיו. זקנו בודק ומפשפש בחלומותיו, אם השר עדיין מקפיד עליו. החלום וההווייה בהקיץ הולכים ומכחישים את ההעמדה הרציונליסטית של הסיפור ופירושו. בפרק ט"ז: "לאחר מעשה הקונטרס התחילו רחוקות משטות בזקנו ד"ל". אלמנטים מיסטיים שוי נים, דמויות וסמלים, הולכים ומתציבים בדרכו של זקנו, כמו שני הכלבים השחורים ובפרט שני בני אדם שהחליפו עצמם זה בזה והכירם שהאחד הוא השר יוסף והאחר ר' יוסף דילה רינה.

העיסוק הראציונלי והאירציונלי ביוסף מחדד את ההבנה בטכניקה ובפסיכולוגיה המבטאת את האובססיה של המספר הכפוף למיצוי התמונה או הצליל. נושא התקבולות והוימונים בכתב עגנון כפי שעמד עליו פרופ' גרשון שקד, נושאי החזרות ה"מתבטאות גם בחיבות מנחות, בליטרציות דומיננטיות, כפופים לשגנון לדבר אחד של עגנון: לגלגל נושא, דימוי דמות או תמונה מכל צדדיה. הכושר האסור ציאיטיב, והכושר האנלוגי מבטאים הן אובססיה והן יצר המשחק. העקרון המדרשי, מה שארע ליעקב ארע ליוסף, הוא נוסחת אב להבנת עגנון. כל חוקר כפי מידתו והשכלתו וכל קורא בעל תושים אסוציאטיביים יפול על הספר כמצא שלל רב.